

Uniwersytet Szczeciński

Instytut Gospodarki Przestrzennej i Geografii Społeczno – Ekonomicznej

Sławomir Doburzyński

Autoreferat dotyczący rozprawy doktorskiej pt.

**Geograficzne uwarunkowania powstawania i funkcjonowania
miast nadwodnych**

Promotor rozprawy doktorskiej

Prof. dr hab. Marek Dutkowski

Recenzenci

Prof. Dr hab. Daniela Szymańska

Katedra Studiów Miejskich i Rozwoju Regionalnego

WNoZiGP Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

Prof. Dr hab. Tadeusz Palmowski

Uniwersytet Gdański

Instytut Geografii Społeczno – Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej

Zakład Rozwoju Regionalnego

Szczecin 2022

Spis treści

Wprowadzenie	3
Problemy i hipotezy badawcze, cel pracy	3
Struktura rozprawy.....	5
Postępowanie badawcze i metody.....	7
Uwagi o literaturze przedmiotu	8
Podstawowe wnioski.....	8
Podsumowanie.....	11
Wybrana bibliografia	13

Wprowadzenie

Rozprawa doktorska pod tytułem „Geograficzne uwarunkowania powstawania i funkcjonowania miast nadwodnych” powstała pod kierunkiem profesora dr hab. Marka Dutkowskiego, początkowo w Wydziale Nauk o Ziemi, a ostatecznie w Instytucie Gospodarki Przestrzennej i Geografii Społeczno – Ekonomicznej Uniwersytetu Szczecińskiego. Stanowi efekt pracy naukowej prowadzonej w latach 2015 – 2022, zaś w szerszym ujęciu jest wypadkową blisko dwudziestoletnich doświadczeń zawodowych i osobistych związanych ze sferą rozwoju i polityki lokalnej i regionalnej. Nie bez znaczenia dla jej tematyki i ukierunkowania wysiłków analityczno – diagnostycznych jest żywe zainteresowanie Szczecinem jako miastem w każdym tego słowa znaczeniu nadwodnym.

Miasta nadwodne, czyli położone nad akwenami – morzami, rzekami jeziorami - nie stały się dotychczas przedmiotem usystematyzowanej wiedzy o właściwej im specyficznej strukturze przestrzennej oraz czynnikach wewnętrznych i zewnętrznych kształtujących ich ścieżki rozwojowe. Brakuje pełnej wielodyscyplinarnej wiedzy o znaczeniu położenia miasta nad wodą. Przedłożona praca poświęcona jest szerokiemu spektrum zagadnień środowiskowych, cywilizacyjnych, społecznych, ekonomicznych, technologicznych i kulturowych współistniejących w praktyce powstawania i zmian miast zlokalizowanych nad akwenami.

Problemy i hipotezy badawcze, cel pracy

Przyjęty w pracy **obiekt badań** stanowi zbiór miast nadwodnych – zróżnicowanych pod względem wielkości, struktury wewnętrznej, funkcji i lokalizacji. Zostały one dobrane ze względu na przyjęte cele pracy i hipotezy badawcze.

Dla pracy przyjęto dwa zbiory celów – metodyczne i poznawcze.

Cele metodyczne to:

- Wprowadzenie jednorodnej perspektywy badawczej dla szerokiej klasy obiektów opartej na określeniu sekwencji uwarunkowań rozwoju miast nadwodnych.
- Sformułowanie autorskiej metody opisu i analizy aspektów istotnych dla oceny rozwoju miasta nadwodnego w postaci modelu rozwoju miasta nadwodnego.

Cele poznawcze to:

- Poznanie i systematyzacja stanu wiedzy i kierunków dalszych badań w zakresie powstawania, funkcjonowania i rozwoju miast nadwodnych.
- Poznanie istoty miasta nadwodnego oraz relacji miasta z akwenem.
- Identyfikacja czynników stanowiących o znaczeniu i sukcesie rozwojowym miast nadwodnych oraz tego, co w ich wewnętrznej strukturze i sposobach funkcjonowania o takim sukcesie lub porażce decyduje.

Miasta nadwodne odgrywają ważną rolę w systemach osadniczych kraju lub regionu. Nie tłumaczy tego faktu przewaga jednej określonej funkcji tych miast. W grę wchodzi relacja, której nie da się wyjaśnić pierwotną decyzją o ich lokalizacji. Następstwa tej lokalizacji często ujawniają się w późniejszych dziejach miast, w tym współcześnie. Istnieją też mocne przesłanki, aby przewidywać, że mogą zyskiwać na znaczeniu w przyszłości. Położenie miast nad wodą jest zróżnicowane pod względem skali, intensywności, charakteru relacji z akwenem oraz ich wewnętrznej struktury.

Praca została zbudowana wokół **trzech problemów badawczych**. Pierwszy dotyczy potrzeby zdefiniowania i charakterystyki istoty miast nadwodnych i ich miejsca w systemie osadniczym. Problem drugi wyraża się w pytaniu o zewnętrzne czynniki determinujące ich żywotność oraz rozwój – sukces lub porażkę. Trzeci problem to kwestia charakterystyki struktury przestrzennej miast nadwodnych, a zwłaszcza obszarów bezpośrednio sąsiadujących z akwenami oraz ich znaczenia, funkcjonowania i rozwoju.

W odpowiedzi na zdefiniowane problemy badawcze określone zostały **hipotezy** otwierające ścieżkę do poszukiwania potrzebnych i wcześniej nieudzielonych odpowiedzi. Hipoteza pierwsza dotyczy istnienia określonej istoty i specyficznego umiejscowienia miast nadwodnych w krajowym i regionalnych systemach osadniczych. W każdym systemie i kulturze osadniczej, w związku z bardzo odmiennymi i ulegającymi zmianom uwarunkowaniami środowiskowymi ma miejsce multiplikacja fenomenu sytuowania miast w relacji do akwenów oraz dążenie do odnawiania i podtrzymywania tych relacji jako warunku zachowania pozycji miasta. Tam, gdzie związek ten zostaje osłabiony bądź zerwany, przy udziale dominujących czynników środowiskowych, albo też wdrażania nowych koncepcji urbanistycznych, w nader wielu przypadkach dochodzi do wielowymiarowej degradacji ośrodka miejskiego. Historia i współczesna żywotność modelu miasta nadwodnego jako uniwersalnego wzorca uzyskiwania efektywności w procesie osadniczym oraz rozwoju systemów społeczno – ekonomicznych nie ogranicza się jednak do wewnętrznej logiki konstruowania i przekształcania, adaptacyjności nadwodnej struktury miejskiej. Wywiedziona z analizy wielorakich przykładów hipoteza druga mówi o tym, że zewnętrzne czynniki determinujące funkcjonowanie i rozwój miast nadwodnych są dla nich specyficzne, a zarazem zróżnicowane w czasie i przestrzeni. Miasta nadwodne w ujęciu statystycznym zarówno częściej osiągają sukces rozwojowy i dominującą pozycję w strukturze sieci osadniczej, jak i borykają się z ryzykiem porażki czy wręcz zaniku. Według hipotezy trzeciej zasadne jest zatem poszukiwanie elementów opisu i oceny umożliwiających dokonywanie porównań, a także uzyskanie możliwe jednolitej perspektywy badawczej i narzędzi opisu w odniesieniu do badanej klasy miast, dzięki czemu przewidywanie ścieżek rozwojowych będzie możliwe.

Przyjęte w pracy podejście oparte zostało na założeniu, że już samo pojęcie miasta nadwodnego nie posiada satysfakcjonującego, pozwalającego na prowadzenie dyskursu naukowego, zdefiniowania i uporządkowania w literaturze przedmiotu, co uniemożliwia obiektywny opis i ocenę procesów dotyczących tego rodzaju ośrodków. Ten stan rzeczy wymagał pozyskania, selekcji i uporządkowania materiału źródłowego, który dostępny jest w bardzo rozproszonych źródłach o różnej wartości poznawczej. Brak struktur teoretycznych i narzędzi badawczych umożliwiających przyjęcie a priori zbioru badanych obiektów, ich klasyfikacji pod kątem obiektywnych kryteriów, czy też odnoszenia się do porządków chronologicznych, następstwa przyczyn itp. Wobec powyższego podjęta praca analityczna została ukierunkowana na sformułowanie zakresu przedmiotowego charakterystyki miast nadwodnych na bazie historii, ewolucji przestrzennej, przemian ekonomiczno – społecznych oraz szerokiego spektrum doświadczeń tego typu miast. Bogaty materiał źródłowy został wykorzystany do sformułowania ram teoretycznych kategorii miasta nadwodnego w jego najważniejszych aspektach. Uwaga badawcza skupiła się na strukturach i procesach istotnych w perspektywie długiego trwania, a w każdym razie przekraczających ramy przemian koniunkturalnych i opartych na jednostkowych wydarzeniach historycznych czy też kryteriach gospodarczych. Osiągnięte ustalenia mają stanowić bazę teoretyczną dla procedur badawczych i opisów monograficznych, w ramach

których możliwe będą badania porównawcze i obserwacja przemian dotyczących miast nadwodnych.

Struktura rozprawy

Rozprawa składa się z pięciu części. Część pierwsza stanowi wprowadzenie zawierające ogólny opis przedmiotu rozprawy oraz informacja o przyjętych założeniach badawczych, w tym dokonanym przeglądzie literatury przedmiotu, przyjętych problemach i hipotezach badawczych oraz celu pracy, zakresie przestrzennym i czasowym analizy, zastosowanym postępowaniu badawczym i metodach oraz o strukturze pracy.

Część druga poświęcona jest aspektom rozwoju i sukcesu rozwojowego miast nadwodnych. Przedstawiono w niej liczne, dobrane wśród wielu innych i poparte studiami literaturowymi przypadki miast, których lokacja i późniejszy rozwój dokonywały się w kontekście i w bezpośrednim związku z położeniem nad rzeką, morzem, jeziorem, względnie przebudowywanymi i przekształcanymi akwenami. Dla potwierdzenia prawdziwości postawionych tez w przekroju historycznym i terytorialnym dokonana została weryfikacja nadwodnej lokalizacji głównych europejskich miast w minionych stuleciach oraz w wybranych większych krajach Europy. Dokonano także – w oparciu o dane pochodzące z literatury przedmiotu i zestawień statystycznych – przeglądu globalnych tendencji demograficznych pod kątem zasięgu i dynamiki urbanizacji obszarów nadmorskich, dorzeczy, delt wielkich rzek, nisko położonych wybrzeży. We wszystkich tych typach obszarów pierwotną i główną przyczyną nasilenia i kumulacji procesów osadniczych jest lokalizacja związana z akwenem oraz jego przymiotami. Dokonano wreszcie analogicznego przeglądu przyczyn i przejawów rozwoju wybranych funkcji gospodarczych w miastach nadwodnych, m.in. wskazując na rozwój nowych gałęzi przemysłu czy też przekształcenia w gospodarce portowej.

W części trzeciej zawarto analizy roli i miejsca akwenów (mórz, rzek i jezior) w strukturze miast. Uporządkowania typologicznego w przedmiotowym zakresie dokonano posługując się dostępnymi wynikami badań i opracowaniami, a także analizując i zestawiając liczne przypadki lokalizacji i strukturalnych relacji z akwenami oparte na obserwacji własnej oraz studiach przypadków zaczerpniętych z literatury przedmiotu. Dla poszczególnych typów lokalizacji sformułowano najistotniejsze prawidłowości i uwarunkowania. Wprowadzono nowe pojęcie „siły” brzegu dotyczące poziomu koncentracji potencjału przestrzennego i ludnościowego miast po różnych stronach rzek, egzemplifikując tę procedurę wynikami badań własnych dotyczących wybranych europejskich oraz polskich miast. Dokonano autorskiej koncepcji strefowania nadwodnej strefy miejskiej bazującej na rozmaitych wzorcach przenikania się miasta i akwenu oraz ich użytkowania w praktyce życia miejskiego. Wreszcie zarysowano coraz istotniejsze i wciąż niemal nieobecne w literaturze przedmiotu zagadnienie wizerunku, postrzegania i percepcji nadwodnego miasta jako aspektu nowej waloryzacji przestrzeni miejskiej, dominującej w przekazie popkulturowym.

Część czwarta poświęcona jest strategicznemu zarządzaniu rozwojem miast nadwodnych. O ile dwa pierwsze rozdziały pracy skupiały się na systematyzowaniu aspektów związanych z powstawaniem, funkcjonowaniem i rozwojem miast nadwodnych, przy położeniu akcentu na indywidualny charakter bądź typowość przypadków wyróżnionych w toku własnej obserwacji bądź przywoływanych w literaturze przedmiotu, to rozdział czwarty przenosi uwagę na sferę

praktyki administracyjnej i zarządczej odpowiedzialnej – w znacznej mierze – za wykorzystanie naturalnych potencjałów bądź przeciwdziałanie zagrożeniom wynikającym z nadwodnej lokalizacji. Koncepcja rozwoju jest tu widziana i systematyzowana nie jako wypadkowa zjawisk i procesów dokonujących się w przestrzeni politycznej, ekonomicznej i społecznej, ale jako materia świadomej i ukierunkowanej działalności człowieka ukierunkowanej na określone cele. W tym sensie sukces rozwojowy jest rozumiany i prezentowany jako wynik przede wszystkim zdolności do efektywnego działania, a nie następstwo zdarzeń zewnętrznych i pozostających poza zasięgiem wpływu lokalnej społeczności. Autorski punkt wyjścia dla tej perspektywy stanowi koncepcja relacji funkcjonalnych jako podstawowego dla funkcjonowania miasta, jego składowych i społeczności miejskiej paradygmatu orientowania się w przestrzeni fizycznej, ekonomicznej i społecznej. Zaproponowano kilka ujęć najlepiej – w ocenie autora – tłumaczących ścieżki rozwojowe miast nadwodnych różnych klas i lokalizacji oraz zachodzące w nich procesy długiego trwania: realizację funkcji bramowej, wymiar regionalny istnienia i oddziaływania miasta, zjawisko metropolizacji, udział w globalnej sieci miast, a także polski przykład względnej obojętności na nadwodne położenie i znaczenie ośrodków miejskich. W części tej zwrócono uwagę na gromadzone w wielu krajach bogate doświadczenia w zakresie zarządzania obszarami i miastami nadwodnymi, zarówno w kontekście wniosków płynących z licznych powodzi i podnoszenia poziomu światowego oceanu, jak i w odniesieniu do rosnącej świadomości znaczenia i wartości cennych miejskich obszarów nadwodnych, portowych, postoczniowych. Przedstawiono wybrane praktyki w tym zakresie będące wynikiem poszukiwań literaturowych i obserwacji autorskiej. Omówiono zostało zagadnienie formułowania i wdrażania zarządzania strategicznego w kontekście miast nadwodnych różnych klas wielkości i charakteru z uwzględnieniem dominujących tendencji, takich jak rewitalizacja, realizacja wielkich projektów w sferze nadwodnej, uwarunkowania funkcjonowania sfery waterfront. Przywołane zostały typologie trafnie porządkujące wyzwania i rozwiązania przyjmowane przez miasta, zwłaszcza z obszaru Europy Zachodniej, jako kanwa dla własnych wniosków i refleksji. Uwzględniono przy tym zaczerpnięte z literatury przedmiotu i autorskiej analizy wdrażanych realizacji przykłady dokumentów strategicznych i rozwiązań z dorobku wybranych miast.

Część piąta zawiera wnioski i propozycje teoretyzacji w świetle przeprowadzonej wcześniej analizy. Rozdział ten stanowi autorską propozycję ogólnej koncepcji rozwoju miasta nadwodnego rozumianego jako struktura przestrzenno – administracyjna o określonych cechach, w zastosowaniu do jej manifestacji w skali całego świata, ze szczególnym uwzględnieniem miast w Polsce. Propozycja ta odwołuje się do uporządkowań dokonanych przez autora z wykorzystaniem propozycji teoretycznych zawartych w literaturze przedmiotu. W pierwszej kolejności dokonano interpretacji zgromadzonego materiału, a przez jego pryzmat - historycznego doświadczenia miast nadwodnych związanego z wykorzystywaniem renty położenia, zmagania się z wyzwaniami natury, podejmowaniem nowych wzorców rozwojowych, tych wszystkich aspektów, które wskazano i omówiono we wcześniejszych rozdziałach. Dokonano jej w oparciu o kilka zasadniczych zabiegów analitycznych. Pierwszy z nich stanowi sekwencja uwarunkowań rozwoju miast nadwodnych (nadwodna lokalizacja > proces zmian > zarządzanie potencjałem rozwojowym), która wyraża preferowaną procedurę analizy i interpretacji dziejów oraz zdolności miasta nadwodnego do osiągania konkurencyjności współcześnie. Jej wprowadzenie skłania do postawienia pytania o istotę, specyfikę miasta nadwodnego, o to, co składa się na jego

nadwodny charakter. Propozycja schematu ilustrującego znaczenie czynników rozwojowych dla miast o charakterze nadwodnym przemawia za prawdziwością tezy o fundamentalnym znaczeniu nadwodnego położenia jako istotnym aspekcie lokalizacji i funkcjonowania nadwodnego ośrodka miejskiego. Na bazie omówienia koncepcji teoretycznych wpisujących się w dwa nurty narracji o przemianach miast i ich nadwodnych przestrzeni (ujęcie diachroniczne i synchroniczne) zaproponowano własną interpretację tych procesów. Polega ona na synchronizacji ujęcia funkcjonalnego skupionego na powiązaniach funkcjonalnych jako zasadzie porządkującej relacje w obrębie miasta, w szczególności na styku wody z lądem, oraz ujęcia rozwojowego, którego istotę stanowi ulokowanie procesów rozwojowych i przykładanych do nich kryteriów w odpowiedniej perspektywie i kontekście (od skali globalnej poprzez miasto do poszczególnych miejsc). Oba ujęcia obejmują ogólne procedury interpretacyjne, których wartość polega na możliwości zastosowania do każdego miasta o charakterze nadwodnym postrzeganego przez pryzmat przyjętej sekwencji uwarunkowań rozwoju oraz istotności tych uwarunkowań dla opisu i analizy sytuacji miasta. Łącznie składają się na model rozwoju miasta nadwodnego, ujawniający się w toku zastosowania obu ujęć i stanowiący zasadniczy efekt niniejszej pracy. W ramach przedstawionej koncepcji teoretycznej zaproponowano analizę powiązań funkcjonalnych między elementami struktury miasta nadwodnego oraz ich wzajemnych wpływów, pojęcie przenikalności miasta i akwenu oraz ogólną typologię jej form, parametry charakteryzujące procesy rozwojowe miast nadwodnych wraz z ich odniesieniem do skali procesów rozwojowych, a także typologię miast w oparciu o elementy ujęcia rozwojowego.

Część piątą zamyka podsumowanie zbierające ogólne wnioski z przeprowadzonego wywodu. Pracę uzupełnia spis rycin i tabel oraz wykaz uwzględnionej w rozprawie literatury przedmiotu.

Postępowanie badawcze i metody

W nawiązaniu do uporządkowań metodologicznych dotyczących studiów miast i przestrzeni pochodzących w szczególności od Anny Hołub i Piotra Lorensa za naturalną procedurę analityczną w rozprawie przyjęto poszukiwanie aspektów „istoty” nadwodnego miasta, a nie jedynie sumienne analizowanie jej poszczególnych przypadków. Odwołując się do doświadczeń i wątków zaczerpniętych z literatury przedmiotu uwaga autora skupiona została na strukturach „długiego trwania”, nawet jeśli odpowiadające im uwarunkowania w toku historii poszczególnych miast ulegają zatarciu, względnie integracji w szersze kompleksy zjawisk i procesów. Zastosowana w pracy metoda lokuje się pomiędzy szczególnie żywymi w geografii od połowy XX wieku podejściami ekologicznym i przestrzennym, w rozumieniu, jakie zdefiniował Ryszard Domański.

Aby osiągnąć wyznaczone cele stosowano następujące metody badawcze:

- analiza publikowanych opracowań empirycznych
- analiza danych empirycznych dostępnych na stronach ośrodków naukowych i instytucji
- analiza studiów przypadku
- analizy statystyczne
- procedura typologii miast

— modelowanie struktury i funkcjonowania miasta

Zakres przestrzenny rozprawy obejmuje cały świat, a zakres czasowy ostatnie kilkadziesiąt lat, choć analizą objęto całą historię miast nadwodnych od momentu ich pojawienia się kilka tysięcy lat temu. Praca ma charakter syntetyzujący i interdyscyplinarny, ale mieszczący się w szeroko pojmowanej problematyce geografii i gospodarki przestrzennej.

Uwagi o literaturze przedmiotu

Wiedza o poszczególnych miastach czerpana była z możliwie szerokiej dostępnej **literatury przedmiotu** - opracowań historycznych dotyczących przemian cywilizacyjnych, procesów społecznych i ekonomicznych oraz osadnictwa i historii urbanistyki, monografii poszczególnych miast, a także badań przemian struktur miejskich o charakterze przestrzennym, społecznym i gospodarczym. Świadomie w mniejszym stopniu wykorzystana została bogata literatura i studia przypadków przekształceń przestrzennych w miastach portowych w związku z ich rewitalizacją i wdrażaniem nowych funkcji na bazie wzorców sfery waterfront z przełomu XX i XXI wieku. W miarę możliwości i zasobności źródeł uwzględniane były źródła odnoszące się do miast polskich, w szerszym ujęciu dominowała analiza oparta na europejskiej tradycji urbanistycznej ze szczególnym uwzględnieniem przemian dokonujących się w wieku XX i XXI.

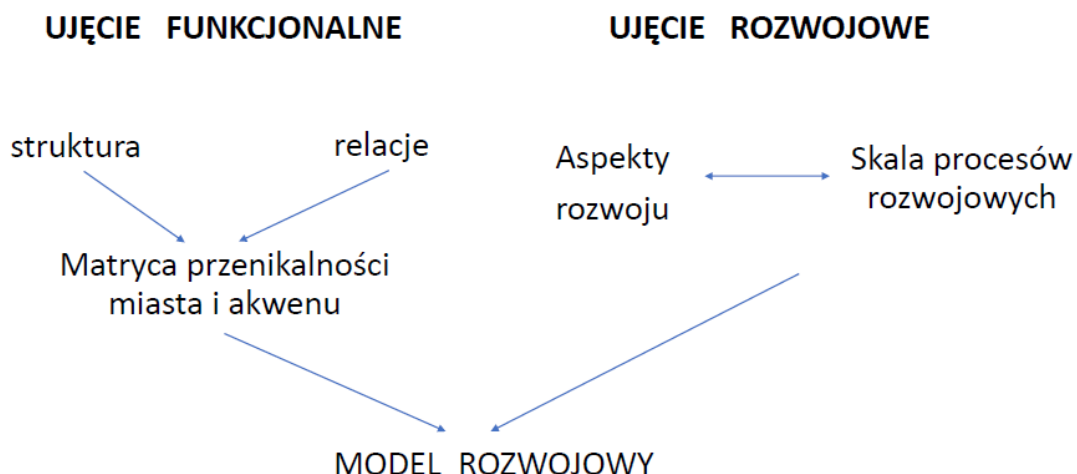
Cechą charakterystyczną badanej i przywoływanej w pracy literatury jest brak izolowanego, dedykowanego ujęcia omawianej klasy podmiotów. Są one zazwyczaj rozpatrywane w kontekście poszczególnych funkcji (np. portowej czy turystycznej), położenia nad tym samym akwenem (np. miasta nadwiślańskie czy też miasta basenu Morza Śródziemnego), podobieństwa dziejów historycznych (np. Wenecja i Genua), zamysłu urbanistycznego (np. Amsterdam i Sankt Petersburg) czy też istniejących zagrożeń (np. współczesne metropolie nadpacyficzne). Jeszcze częstsza jest praktyka badawcza traktująca miasta nadwodne – i miasta w ogóle – jako autonomiczne fenomeny właśnie w miejskości odnajdujące unikatowość i wyjątkowość zgodnie z logiką opozycji miejskie – wiejskie (powszechne, niespecyficzne), czy też jeszcze pierwotniejszym przeciwstawieniem kultury naturze. Istotne okazało się zatem podjęcie próby lektury przekraczającej bariery dyscyplin i szkół interpretacji zjawisk społecznych oraz geograficznych i ekonomicznych, a przy tym poszukiwanie tego, co może stanowić wspólny mianownik dla zjawisk, procesów, a przede wszystkim decyzji zbiorowości ludzkich wciąż uparcie dążących do życia w miastach nadwodnych.

Podstawowe wnioski

Wyzwanie dla piszącego pracę stanowiła konfrontacja zebranego materiału teoretycznego oraz licznych studiów przypadków o charakterze analitycznym (dotyczących koncepcji i wizji rozwojowej miast oraz ich dziejów, dokonujących się zmian) z doświadczeniem empirycznym. Wynika to z natury badanego obiektu, jakim jest miasto, w którym

poszczególne fazy i motywacje rozwojowe (także związane z nadwodnym położeniem) przenikają się w napiętrzeniu relacji o zróżnicowanej dynamice i ukierunkowaniu. Nie ma dwóch miast dających choćby zbliżone możliwości obserwowania i interpretowania dokonujących się zmian, stąd fundamentalna trudność w stosowaniu obiektywnych kryteriów czy nawet zrozumiały deficyt uporządkowanego aparatu pojęciowego i definicyjnego. Tym większa była zatem motywacja, by dokonując selekcji i krytycznej oceny materiałów teoretycznych i empirycznych dążyć do uzyskania pewnego rodzaju uporządkowania i być może odważnej, nowatorskiej conceptualizacji zagadnienia dającej możliwość zbierania obiektywnych danych i dokonywania wiarygodnych porównań skutkujących akceptowalnymi wnioskami. Jak się wydaje podejście to znajduje usprawiedliwienie w istocie miasta jako takiego, przedmiocie badania, który jest przede wszystkim sumą indywidualnych, subiektywnych decyzji, emocji, intuicji i wrażeń mieszkańców i przybyszów. Dążenie do uzyskania wymiernych wartości i jakości właściwe dla pracy naukowej musi uwzględniać te niejednoznaczności.

Obok analizy publikowanych opracowań empirycznych, danych empirycznych dostępnych na stronach ośrodków naukowych i instytucji oraz analiz studiów przypadku w pracy uwzględnione zostały analizy statystyczne, w szczególności w części dotyczącej relacji przestrzennej między miastem i akwenem. Zwrócenie uwagi na znaczenie zróżnicowania koncentracji potencjału przestrzennego i ludnościowego miast po różnych stronach rzek jak też autorska koncepcja strefowania nadwodnej przestrzeni miejskiej bazująca na rozmaitych wzorcach przenikania się miasta i akwenu integrują podstawowe dane statystyczne w ogólniejsze obserwacje dotyczące prawidłowości w rozwoju i zmienności organizmów miejskich, jak też ich relacjach z otoczeniem. Wprowadzone i dowartościowane tu pojęcia, takie jak „siła” brzegu, przenikalność miasta i akwenu, strefy i funkcje (obszar funkcjonalny) stanowiły fundament dla stosowanych w dalszej kolejności procedur typologii miast, a w szczególności próby modelowania struktury i funkcjonowania miasta. Na bazie omówienia koncepcji teoretycznych wpisujących się w dwa nurty narracji o przemianach miast i ich nadwodnych przestrzeni (ujęcie diachroniczne i synchroniczne) zaproponowano własną interpretację tych procesów. Polega ona na synchronizacji ujęcia funkcjonalnego skupionego na powiązaniach funkcjonalnych jako zasadzie porządkującej relacje w obrębie miasta, w szczególności na styku wody z lądem, oraz ujęcia rozwojowego, którego istotę stanowi ulokowanie procesów rozwojowych i przykładanych do nich kryteriów w odpowiedniej perspektywie i kontekście (od skali globalnej poprzez miasto do poszczególnych miejsc). Oba ujęcia obejmują ogólne procedury interpretacyjne, których wartość polega na możliwości zastosowania do każdego miasta o charakterze nadwodnym postrzeganego przez pryzmat przyjętej sekwencji uwarunkowań rozwoju oraz istotności tych uwarunkowań dla opisu i analizy sytuacji miasta. Łącznie składają się na model rozwoju miasta nadwodnego, ujawniający się w toku zastosowania obu ujęć i stanowiący zasadniczy efekt niniejszej pracy.

Ujęcie funkcjonalne i ujęcie rozwojowe jako składowe modelu rozwojowego miasta nadwodnego

źródło: opracowanie własne

Jest to podejście teoretyczne abstrahujące od konkretnych wartości i wielkości fizycznych, tzn. nie odwołujące się do skali akwenu i jego związku z miastem. Pomija także postulat różnicowania i odrębnego traktowania miast ze względu na ich wielkość, charakter akwenów (miasta nadrzeczne vs miasta nadmorskie), dominujące funkcje. Niemniej jest oparte na bogatym materiale empirycznym dotyczącym historycznym dotyczącym źródeł powstania, historycznych doświadczeń, ścieżek rozwoju oraz współczesnej sytuacji i perspektyw dziesiątek ośrodków miejskich na całym świecie. Wychodzi naprzeciw potrzebie przezwyciężenia zupełnego braku teorii „nadwodności” miasta. Ma charakter otwarty, można do niego wprowadzać elementy umożliwiające uzyskanie kwantyfikowalności ocen czy też inne wskaźniki. Możliwe jest także zmodyfikowanie typologii aspektów rozwoju, a także wprowadzenie ich gradacji według ustalonego kryterium.

Przeprowadzony wywód, wykorzystane źródła, uzyskane w wyniku przeprowadzonych badań i zestawień statystycznych wyniki oraz obserwacje i usystematyzowany zbiór informacji o obserwowanych miastach nadwodnych zasadniczo prowadzi do potwierdzenia postawionych w pracy hipotez. Hipoteza o odrębności i specyfice miast nadwodnych w krajowych i regionalnych systemach osadniczych została potwierdzona w rozdziale mówiącym o przyrodniczych i cywilizacyjnych uwarunkowaniach powstawania, funkcjonowania i rozwoju miast nadwodnych. Historyczne analizy porównawcze i dane odwołujące się do współczesnych procesów osiedleńczych i metropolizacyjnych pozwalają jednoznacznie wiązać lokalizację nadwodną z sukcesem rozwojowym, nawet jeśli jego skala i dynamika podlega kontynentalnym i regionalnym różnicowaniom. Hipoteza dotycząca specyfiki i zróżnicowania w czasie i przestrzeni zewnętrznych czynników determinujących funkcjonowanie i rozwój miast nadwodnych spotkała się z konstatacją, że jeśli w skali globalnej i w obrębie dominujących tendencji ekonomicznych i społecznych nadwodne sąsiedztwo zyskuje dla miast znaczenie (w szczególnych przypadkach wiąże się ze wzrostem zagrożeń), to dla poszczególnych ośrodków może to być sąsiedztwo o malejącym znaczeniu. Wybór bądź predestynacja do realizacji jednej z tych ścieżek warunkowane są przede

wszystkim okolicznościami związanymi z wysiłkiem rozwojowym i okolicznościach o charakterze społecznym i organizacyjnym wpływających na pozycję i charakter miast nadwodnych. Uzyskane konkluzje korespondują z przekonaniem leżącym u źródeł hipotezy 3. odnośnie zasadności poszukiwań elementów opisu i oceny umożliwiających dokonywanie porównań, a także uzyskanie możliwe jednolitej perspektywy badawczej i narzędzi opisu w odniesieniu do badanej klasy miast.

Uzyskane wnioski pozwalają na sformułowanie propozycji metodologicznych służących syntetyzowaniu i porównaniu doświadczeń odnoszących się do różnej klasy miast. Punkt ciężkości przeniesiony został w końcowej części pracy z analizy przypadków i konstatacji z dziedziny urbanizacji demograficznej – jako źródła najbardziej oczywistych przejawów sukcesu rozwojowego nadwodnych ośrodków - na zdefiniowanie kategorii respektujących unikalność i неповtarzalność miast i ich rozwoju z uwypukleniem wymiarów, w których związki z akwenem wciąż pozostają żywe i produktywne. Podejście akcentujące związki funkcjonalne, skalę i dynamikę procesów rozwojowych jako indywidualne cechy, pozwala na przywrócenie proporcji między wizją miasta znajdującego się pod przemożnym wpływem żywiołu i uzależnionego od jego (pozytywnego lub negatywnego) wpływu a współczesną koncepcją zrównoważonego, racjonalizowanego i kontrolowanego rozwoju. W tej perspektywie możliwe jest – postulowane wobec bogactwa materiału i wskazywanego braku jego syntetyzujących ujęć – analizowanie, zestawianie i wzbogacanie doświadczeń globalnych metropolii i mniejszych miast rozpoznających swoje relacje z akwenem. To wniosek, który może się okazać cenny dla miast polskich, w tym poszukującego swej nadwodnej tożsamości i dynamiki rozwoju Szczecina.

Podsumowanie

Rozprawa stara się zmierzyć z deficytem systemowego podejścia do fenomenu miasta nadwodnego interpretując jego historyczne oraz współczesne role, formy i funkcje. Godzi analizę studiów przypadków z próbą systemowego ujęcia pozwalającego na interpretację oraz formułowanie prawidłowości rozwojowych i planowanie przyszłości, w szczególności z uwzględnieniem reguł dobrego zarządzania.

Zaprezentowana w rozprawie perspektywa narzuca pewien potencjalny trop krytycznej analizy, jednocześnie przygotowując się do tej dyskusji. Można bowiem próbować zastosować wskazane podejście do analizy miasta jako takiego, każdego miasta. W warstwie pojęciowej poszukiwana i definiowana w rozprawie „nadwodność” jest tu nieobecna, dominują kategorie służące obiektywizacji i uniwersalności opisu zaczerpnięte przede wszystkim z arsenału socjologii funkcjonalistycznej, takie jak „struktura”, „relacje” i „funkcje”. Byłoby to zatem działanie służące analizowaniu pewnego rodzaju „miejskości”, a nie „nadwodności” miasta (np. przez odniesienie zagadnienia przenikalności do związków z obszarami zieleni). Tego rodzaju potencjał do uniwersalizacji może służyć testowaniu zaproponowanego podejścia, dopuszczeniu jego weryfikacji z uwzględnieniem dodatkowego zestawu parametrów. Ponadto akwen jest w mieście elementem radykalnie odmiennym, jego znaczenie polega na zaprzeczeniu prawidłowości wspólnych dla jednolitej przestrzeni możliwej do zagospodarowania i swobodnego przekształcania. Jako takie miasta nadwodne

domagają się racjonalnej teorii ich funkcjonowania i rozwoju bazującej na właściwych dla nich, dotyczącej istoty ich charakterystyki uwarunkowaniach. Rzecz jasna próba ich zdefiniowania może być obarczona błędem, jest jednak niezbędna, by ewentualne innowacje zaspokoili ostatecznie sygnalizowaną potrzebę.

Rozprawie przyświeca założenie o potrzebie poszukiwania porozumienia między rozproszonymi dziedzinami wiedzy i paradygmatami naukowymi, w interesie lepszego rozumienia miasta i miejskości oraz zadośćuczynienia potrzebom nauk o mieście. W jego ramach następuje uzgodnienie wiedzy geograficznej – wyrażającej się w obserwacji przestrzennych aspektów funkcjonowania miasta i jego otoczenia - z jednej strony z planowaniem przestrzennym, z drugiej zaś wyjście ku dziedzinom wiedzy humanistycznej – socjologii i ekonomii. To z kolei czyni zadość założeniu mówiącemu o centralnej pozycji człowieka i ludzkiej społeczności w miejskim porządku. Zastosowane podejście akcentuje potrzebę różnicowania przestrzeni miejskiej, różnych form relacji miasta z akwenem. Odpowiada to wizji miasta jako organizmu kształtowanego przede wszystkim przez relacje międzyludzkie i bogatego zróżnicowaniem tych relacji, nie spowodzonego do powielania dominujących wzorców przestrzeni wypełnianej przez wysokie budynki, beton, szkło i sztuczną przestrzeń publiczną. Pytanie o miasto i jego rozwój jest tu przede wszystkim pytaniem o miejsce i rolę, jakie w tym mieście zajmuje człowiek.

Druga istotna cecha to powiązanie przestrzeni miasta z szeroko rozumianą i poważnie traktowaną perspektywą geograficzną. Proponowane ujęcie funkcji i kategorii rozwoju skłania do poszukiwania optymalnej, odpowiadającej ludzkiej mierze, skali procesów składających się na rozwój. Dla analizowanego w ten sposób miasta nadwodnego równie istotne jest jego wewnętrzne ukształtowanie, jak i szerszy kontekst związków z wybrzeżem czy dorzeczem oraz miejsce i rola w strukturze sieci osadniczej. Fenomen lokalizacji i żywotności nadwodnego położenia miasta wyraża się w bogactwie możliwości, jakie otwiera przed nimi uruchamianie kolejnych przestrzennych perspektyw i kontekstów.

Nadwodna lokalizacja stanowi wreszcie w logice funkcjonowania miast, których dotyczy rozprawa, przejaw istnienia struktury długiego trwania. Istotne okazuje się rozpoznawanie jej wielorakich konotacji, dawnych znaczeń i trybów eksploatowania tego położenia, ludzkich skłonności i ludzkiej natury, która na całym świecie i przez stulecia skłania zbiorowość do tego, by w takim miejscu budować i żyć. Ta skłonność pomnożona przez przekraczający wszelką miarę rozwój wielkich nadmorskich aglomeracji staje przed największym wyzwaniem miejskiej cywilizacji w dziejach. Swoje siły mierzą tendencje będące przedmiotem dwóch najbardziej zajmujących tematów współczesnych studiów geograficznych – urbanizacja i zmiany klimatyczne. Ta konfrontacja grozi katastrofą na niewyobrażalną dotychczas skalę, jeśli konsekwencje obu procesów nie zostaną w odpowiedni sposób powstrzymane czy choćby zminimalizowane. Lepsze i pełniejsze zrozumienie tego, jak i dlaczego tak a nie inaczej nadwodne miasta funkcjonują, może być obecnie szczególnie przydatne wobec całkowicie realnych, egzystencjalnych zagrożeń, jakie przed nimi stoją.

Wybrana bibliografia

- R. Ast, Architektura wybrzeża. Uwarunkowania i rozwój, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań 1999
- J. Beaujeu – Garnier, G. Chabot, Zarys geografii miast, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1971
- T. Bocheński, T. Palmowski, Polskie porty morskie i rola kolei w ich obsłudze na przełomie XX i XXI wieku, Regiony Hadmorskie 23, Uniwersytet Gdański, Gdańsk – Pelplin 2015
- A. Böhm, Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu. O czynniku kompozycji, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2006
- F. Braudel, Morze Śródziemne i świat śródziemnomorskiego w epoce Filipa II, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976
- F. Braudel, Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV – XVIII wiek. Gry wymiany, t. 2, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1992
- A. Breen, D. Rigby, Waterfronts. Cities Reclaim Their Edge, McGraw-Hill Inc., New York 1994
- A. Breen, D. Rigby, The New Waterfront. A Worldwide Urban Success Story, Thames and Huston, London 1996
- M. Bryx, A. Jadach-Sepioło (red.) Rewitalizacja miast w Niemczech, Instytut Rozwoju Miast, Kraków 2009
- P. Calthorpe, Urbanism in the Age of Climate Change, Island Press, Washington 2011
- J. M. Chmielewski, Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2010
- G. Clark, T. Moonen, Europe's Cities In a Global Economy:Trends, Challenges and Opportunities, Londyn 2013
- G. Clark, Global Cities. A Short History, Brookings Institution Press, Washington 2016
- M. Czornik, Miasto. Ekonomiczne aspekty funkcjonowania, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego, Katowice 2004
- R. Dalla Longa, Urban Models [w:], R. Dalla Longa (red.), Urban Models and Public-Private Partnership, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg 2011
- S. Doburzyński, Kluczowa dekada. Degradacja, kryzys czy impuls dla samorządu Pomorza Zachodniego, Instytut Studiów Regionalnych, Szczecin 2016
- R. Domański, Nowe tendencje w rozwoju miast i regionów, [w:] J. Kołodziejcki (red.), Transformacja polskiej przestrzeni w perspektywie integracji europejskiej. Biuletyn KPZK PAN, z. 189, Warszawa 1999
- C. Ducruet, Port-city relationships in Europe and Asia, "Journal of International Logistics and Trade", 2006
- E. Glińska, M. Florek, A. Kowalewska, Wizerunek miasta od koncepcji do wdrożenia, Wolters Kluwer, Warszawa 2009
- J. Gotmann, Megalopolis. The urbanized northeastern seaboard of the United States, The Twentieth Century Fund, New York 1961
- S. Gzell (red.), Architektura, urbanistyka, nauka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019
- S. Gzell, Urbanistyka XXI wieku, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2020
- P. Hall, Good cities, better lives: How Europe discovered the lost art of urbanism, Routledge, London–New York 2014
- B. Jałowiecki, Społeczne wytwarzanie przestrzeni, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010
- A. Januchta - Szostak, Woda w miejskiej przestrzeni publicznej. Modelowe formy zagospodarowania wód opadowych i powierzchniowych, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań 2011
- D. Jędrzejczyk, Geografia humanistyczna miasta, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2004
- M. Kostrzewska, Miasto europejskie na przestrzeni dziejów. Wybrane przykłady, Akapit-DTP, Gdańsk 2013

- S. Liszewski (red.), *Geografia urbanistyczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008
- P. Lorens, *Obszary portowe - problemy rewitalizacji*, Instytut Studiów Regionalnych, Szczecin 2013
- P. Lorens, J. Martyniuk-Pęczek, *Wprowadzenie do projektowania urbanistycznego*, Akapit-DTP, Gdańsk 2014
- P. Lorens, *Współczesne procesy rozwoju miast i obszarów miejskich. Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, CLXIV, 2015
- K. Lynch, *Obraz miasta*, Wydawnictwo Archivolta, Kraków 2011
- W. Maik, *Podstawy geografii miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1988
- A. Majer, *Odrodzenie miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego - Wydawnictwo Naukowe Scholar, Łódź – Warszawa 2014
- R. Mann (red.), *Rivers in the city*. Newton Abbot: David & Charles 1973
- R. Marshall, *Waterfronts in Post-industrial Cities*, Spon Press, Londyn 2001
- R. Martin, *Rivers in the city*, Praeger Publishers, New York – Washington 1973
- L. Mumford, *The City in History: Its Origins, Its Transformations, and its Prospects*, Harcourt, Brace and World, New York 1961
- L. Nyka, *Architektura i woda – przekraczanie granic*, Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 2013
- M. Pacione, *Urban geography. A global perspective*, Routledge Taylor & Francis Group, Londyn/Nowy Jork 2005
- T. Palmowski, *Przestrzenne układy komunikacyjne w regionie nadmorskim. Kryteria form modelowych i perspektywy transformacji* [w:] *Prace Komisji Geografii Komunikacji PTG; Wydział Ekonomii Filii UMCS w Rzeszowie*, 1996
- A. Pancewicz, *Rzeka w krajobrazie miasta*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2004
- Z. Paszkowski, *Transformacja przestrzeni śródmiejskich na przykładach wybranych miast europejskich*, Walkowska Wydawnictwo, Szczecin 2003
- A. Piskozub, *Morze w dziejach cywilizacji*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1999
- A. Piskozub, *Rzeki w dziejach cywilizacji*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001
- R. Sennett, *Ciało i kamień. Człowiek i miasto w cywilizacji Zachodu*, Altheia, Warszawa 2015
- J. Słodczyk, *Historia planowania i budowy miast*, Uniwersytet Opolski, Opole 2012
- J. Sowa, *Fantomowe ciało króla. Peryferyjne zmagania z nowoczesną formą*, Universitas, Kraków 2011
- D. Specter, *Urban spaces*, New York Graphic Society, Greenwich 1974
- M. Stangel, *Kształtowanie współczesnych obszarów miejskich w kontekście zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2013
- D. Szymańska, *Geografia osadnictwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009
- D. M. Wrenn, J. A. Casazza, J. E. Smart, *Urban Waterfront Development* Urban Land Institute, Washington 1983
- P. Zaremba, *Urbanistyka miast portowych*, Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, Szczecin 1962